

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Після розпаду СРСР та здобуття незалежності Україна, поступово переходячи від планового до ринкового типу, почала будувати власну економічну систему. Складність цього процесу посилювалася тим, що в Україні перехід до ринкових відносин відбувся в період світової фінансової кризи, що, у свою чергу, було причиною підриву і без того складної ситуації в економічній сфері. Потрібні стали нові орієнтири, методи та способи формування принципово нової моделі національної економічної системи, здатної забезпечити захист економічних інтересів особи, суспільства та держави. У зв'язку із цим першочергового значення набуло дослідження та практичне вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки України.

Економічній безпеці по праву відводиться центральне місце в системі національної безпеки, оскільки вона є основою для належного функціонування всіх вхідних до цієї системи елементів: політичної, соціальної, військової, екологічної, технологічної, інформаційної безпеки тощо. Це обумовлено тим, що належне забезпечення рівня національної конкурентоспроможності, воєнно-політичної стабільності, надійної обороноздатності, ефективної соціальної політики, злагоди в моральному та духовному житті суспільства, розвитку науково-технічного прогресу, захисту інформації та забезпечення безпечного екологічного стану неможливі без міцної та ефективної економіки.

Таким чином, ефективне забезпечення економічної безпеки держави є гарантом її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності. Але слід зазначити, що дослідження цієї проблеми не тільки не одержало достатнього та комплексного відображення в науково-економічній літературі, а і спостерігається суперечливість поглядів щодо визначення як самого поняття

«економічна безпека», так і її основних складових та суміжних з нею понять і категорій. У зв'язку із цим актуальності набуває проведення комплексного аналізу підходів до визначення поняття «економічна безпека».

Вагомий внесок у дослідження проблеми економічної безпеки зробили вітчизняні науковці: О.І. Барановський, В.Т. Білоус, І.Ф. Білько, З.С. Варналій, В.М. Геєць, С.Г. Гордієнко, М.М. Єрмошенко, Я.А. Жаліло, В.І. Мунтіян, Г.А. Пастернак-Таранушенко, В.Т. Шлемко та інші. Серед російських учених відомі праці Л.І. Абалкіна, О.А. Белькова, С.В. Блохіна, О.А. Кукліна, В.К. Сенчагова та інших. Але, незважаючи на значний обсяг напрацювань в цій сфері, база для формування концептуальних основ та понятійно-категоріального апарату проблеми забезпечення економічної безпеки має на сьогодні все ще недостатній ступінь розробленості.

Метою статті є дослідження підходів до визначення категорії «економічна безпека» та аналіз чинників модифікації цього поняття; подання авторського бачення сутності цього поняття.

У світі проблема забезпечення економічної безпеки стала більш детально розглядатись у ХХ ст., що перш за все було пов'язано із кризовими явищами в національній та світовій економіці. Уперше поняття «економічна безпека» було застосоване Президентом США Т. Рузвельтом у 1934 р., який у зв'язку з необхідністю державного втручання в економічне життя країни створив федеральний Комітет з економічної безпеки. У резолюції «Міжнародної економічної безпеки», прийнятої на 40 сесії Генеральної асамблеї ООН у 1985 р., було визначено офіційний статус терміна «економічна безпека» і зазначено, що необхідно сприяти

забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни. У 1987 р. на 42 сесії Генеральної асамблеї ООН було прийнято Концепцію міжнародної економічної безпеки.

Питанням забезпечення економічної безпеки України значна увага почала приділятися тільки у 90-х роках ХХ ст., оскільки трансформаційні процеси в Україні, які були викликані прийняттям її незалежності, призвели до корінних змін усієї соціально-економічної системи. Тому в цей час проблемі забезпечення національної, зокрема економічної, безпеки України почала приділятися значна увага: у 1996 р. була створена Рада національної безпеки і оборони України та у 1997 р. прийнята Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, яка згодом втратила чинність із прийняттям у 2003 р. Закону України «Про основи національної безпеки України». Поняття економічної безпеки увійшло до нормативної лексики законодавчих документів і зайняло чітку позицію в політичних дискусіях з економічних питань. Зокрема, у ст. 17 Конституції України [1, 6] чітко зазначено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу».

У результаті аналізу й узагальнення літературних джерел вітчизняних і зарубіжних учених та фахівців було розглянуто різні підходи до трактування економічної безпеки держави. На наш погляд, виділено основні

наукові підходи до визначення економічної безпеки держави.

Прихильники першого підходу надають економічній безпеці держави головне місце у структурі національної безпеки, але виокремлюють її як автономний об'єкт наукового дослідження. Так, А. Гуревич трактує економічну безпеку держави «як самостійний предмет наукового аналізу і вважає її конституційною основою системи національної безпеки в цілому, звертаючи увагу на той факт, що в сучасних економічних відносинах акцент економічної політики зміщується з адміністративно-силових на економічні методи захисту державних інтересів» [2, 1, 9].

У Концепції економічної безпеки [3, 5], розробленій фахівцями Інституту економічного прогнозування під керівництвом В.М. Гейця, зазначено, що економічна безпека є провідною складовою національної безпеки, вона відбиває причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її воєнно-економічним потенціалом та національною безпекою.

Згідно із другим підходом суть економічної безпеки держави розглядається в першу чергу як «стан економіки», а вже потім формується низка цілей та завдань її забезпечення. Таке визначення економічної безпеки цілком обґрунтоване і зустрічається досить часто в роботах українських та російських учених (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнення поглядів учених щодо визначення поняття «економічна безпека» (другий підхід)

Автор	Авторське бачення	Джерело
Г.Ю. Дарнопих	стан національної економіки, що забезпечує здійснення економічного суверенітету, економічного зростання, підвищення добробуту в умовах міжнародної економічної взаємозалежності	[4]
О.С. Шнипко	стан національної економіки, при якому країна залишається самостійною у прийнятті та реалізації стратегічних і політичних рішень в інтересах власної стабільності та прогресу	[5, 14]
А.Г. Шаваєв	стан економіки, коли економічне благополуччя учасників відповідних суспільних відносин, стабільність внутрішнього	[6, 5]

	ринку даної країни хоча і залежить від дії зовнішніх факторів, але негативний вплив останніх нейтралізується резервами господарюючого суб'єкта, який дозволяє зберегти його стабільність	
В. Медведєв	стан економічної системи, при якому забезпечується усунення чи нейтралізація загроз її корінним національно-державним інтересам та самому існуванню	[7, 111]

Третій підхід об'єднує дослідження, у яких зазначається, що категорія економічної безпеки може бути визначена через поняття «інтереси». Цей підхід досить аргументований, оскільки поняття «інтереси», є одним з основних як у соціальних, політичних, так і в економічних дослідженнях. Саме інтереси виступають реальними детермінантами конкретних дій, справжньою причиною соціальних, політичних, економічних та інших явищ.

Також необхідно зазначити, що до сфери економічних інтересів держави належить забезпечення та захищеність стійкості й незалежності економічного розвитку. Так, у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців при розкритті змісту економічної безпеки говориться про захищеність чи забезпеченість різного роду інтересів, маючи на увазі перш за все захищеність національних інтересів держави (табл. 2).

Таблиця 2

Узагальнення поглядів учених щодо визначення поняття «економічна безпека» (третій підхід)

Автори	Авторське бачення	Джерело
В.І. Мунтіян	стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, як створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах	[8, 10]
С.Г. Гордієнко	надійна захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх, а також зовнішніх загроз, і в першу чергу – прямих та опосередкованих економічних збитків	[9]
В.Т. Білоус	надійна захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх загроз, і в першу чергу – від прямих та опосередкованих економічних збитків	[10]
В. Савін	система захисту життєво важливих інтересів країни	[11, 14]

Четвертий підхід полягає у трактуванні змісту економічної безпеки як поєднанні сукупності «властивостей, умов та факторів»,

які забезпечують певний необхідний рівень економічного розвитку країни (табл. 3).

Таблиця 3

Узагальнення поглядів учених щодо визначення поняття «економічна безпека» (четвертий підхід)

Автори	Авторське бачення	Джерело
1	2	3
Л.І. Абалкін	сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення	[12, 5]

А. Татаркін, О. Романова,	сукупність поточного стану, умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і поступовість розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку держави як самостійну структуру	[13]
Т.Н. Агапова	сукупність внутрішніх та зовнішніх умов, що сприяють ефективно-му зростанню національної економіки, її спроможності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, що гарантує захист від різного роду загроз та збитків	[14, 45]

Закінчення табл. 3

1	2	3
В. Тамбовцев	сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи	[15, 45]
А. Ілларіонов	поєднання економічних, політичних та правових умов, яке забезпечить у майбутньому стійке виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом	[16, 43]

Постулатом п'ятого підходу є визначення економічної безпеки через «стійкість та стабільність економічної системи». У наукових працях ця характеристика розглядається як здатність економіки до стабільного розвитку, стійкості до протистояння дестабілізуючій дії чинників на її розвиток, міцність зв'язків між складовими економічної системи. За М.М. Єрмошенком, до основних критеріїв економічної безпеки належать: економічна незалежність, стабільність національної економіки, здатність до економічного саморозвитку, високий рівень самоздатності економіки, похідність від завдань економічного зростання. У своїй роботі науковець розглядає економічну безпеку держави як базову відносно поняття «фінансова безпека», трактує її як «такий стан економічного механізму країни, що характеризується збалансованістю та стійкістю до негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних інтересів стабільний і ефективний розвиток вітчизняної економіки та соціальної сфери» [17, 29].

На думку фахівців російського міністерства економіки С. Лишкіна та А. Свинаренко, «економічна безпека – це стан можливості та готовності економіки забезпечити стійкість економічного становища суспільства в умовах внутрішніх і

зовнішніх загроз та впливів» [18, 116]. Голландський економіст Я. Тімберген вважає, що головним елементом економічної безпеки є ймовірний рівень незалежності країни або її суверенітет, що свідчить, якою мірою населення країни визначає функціонування її інститутів [19, 21].

Шостий підхід полягає у визначенні економічної безпеки як «стану захищеності від певного роду загроз». Слід ураховувати, що «загрози» являють собою один із численних деструктивних факторів безпеки, які постійно трансформуються, тобто протягом короткого проміжку часу вони можуть перетворюватись із реальних на потенційні, і навпаки. До фактора «загрози» можуть відноситися такі чинники, як: небезпека, ризик, криза, кризова ситуація, катастрофа, деструкційні та деформаційні процеси тощо. Як правило, визначення економічної безпеки як «стану захищеності від певного роду загроз» зустрічається в більшості існуючих формулювань (табл. 4).

Розкриття суті економічних процесів та явищ завжди становить певну наукову абстракцію. Подані підходи до визначення економічної безпеки вітчизняними та зарубіжними науковцями свідчать про різноманітність варіантів трактування даного явища: «стан захищеності економічних інтересів»; «стан економіки»; «сукупність умов та факторів», «стійкість економічної

системи»; «стан правових, економічних та виробничих відносин»; «стан захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз» тощо. Така різноманітність визначень економічної безпеки ускладнює процес дослідження всього комплексу питань, пов'язаних із цією проблемою, й указує на недостатність дослідження у своєму специфічному значенні.

Так, проведений аналіз різних визначень економічної безпеки свідчить, що деяким трактовкам притаманна надмірна

деталізація й упор на короткострокових проблемах, а деяким – занадто широкий і загальний підхід до її визначення та зосередження тільки на інтересах держави, залишаючи без уваги інтереси особи та суспільства.

На нашу думку, неможливо розкрити суть економічної безпеки як категорії економічної науки в абстрактному вигляді, оскільки необхідно вказати конкретно на об'єкт,

Таблиця 4

Узагальнення поглядів учених щодо визначення поняття «економічна безпека» (шостий підхід)

Автор	Авторське бачення	Джерело
В.К. Сенчагов	стан економіки та інститутів влади, при яких забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при найнесприятливіших умовах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів	[20, 99]
О.А. Грунін	стан народного господарства, що дозволяє задовольнити всю сукупність реальних, дійсних економічних потреб суспільства, забезпечує його економічну незалежність, сталий розвиток, прогрес, гідне рівноправне положення у світовому господарстві, надійну, тобто таку, що не дозволяє перейти критичну межу, захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз і впливу непередбачених та важкопрогнозованих чинників	[21, 11]
К.Х. Іпполітов	охоплює захищеність усієї системи економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп, захищеність від небезпек та загроз, джерелом яких є внутрішні та зовнішні протиріччя	[22, 30]
Б.В. Губський	здатність економіки країни зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах критичного зменшення (припинення) поставок ресурсів (товарів, послуг, технологій тощо) або кризових ситуацій внутрішнього характеру	[23, 13]
Х. Маул	відсутність гострої загрози мінімально прийнятному рівню основних цінностей, які нація вважає першочергово необхідними. Ця загроза створюється в тому випадку, коли зовнішні економічні параметри змінюються настільки, що виникають умови, здатні зруйнувати існуючу соціально-політичну систему. При цьому хто-або що-небудь загрожує нам відторгненням від наших першочергових цінностей	[24, 413]

відносно якого розглядається проблема забезпечення економічної безпеки. У Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначено, що об'єктами національ-

ної безпеки є людина і громадянин, суспільство та держава. Економічна безпека є складовою національної безпеки, тому проблема її забезпечення має розглядатися

щодо об'єктів національної безпеки. Такий підхід обумовлено тим, що особа, суспільство та держава, займаючи різне положення в економічній системі, визначають потреби в різних економічних інтересах, а відповідно – різних способів забезпечення економічної безпеки.

Узагальнюючи думку більшості вчених, можна сказати, що економічна безпека – це стан захищеності економіки країни від внутрішніх та зовнішніх загроз. В основному розбіжність поглядів науковців спостерігається у визначенні суті та способів захисту економіки від цих загроз. Однак слід зазначити, що без належного розвитку та постійного вдосконалення методів захисту вони можуть втратити свою ефективність. Також слід урахувувати, що загрози являють собою один із численних деструктивних факторів безпеки, які постійно трансформуються, тобто протягом короткого проміжку часу вони можуть перетворюватись із реальних на потенційні, і навпаки. Тому необхідно не тільки протидіяти реальним загрозам, а також постійно працювати над виявленням потенційних та знешкоджувати їх на стадіях формування.

Таким чином, на нашу думку, важливою умовою забезпечення економічної безпеки держави є не тільки наявність системи захисту, а й можливість постійного її відновлення й удосконалення під дією загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, а також забезпечення попередження та знешкодження як реальних, так і потенційних загроз, причин та умов, що сприяють їх появі.

Висновки. Зважаючи на проведені дослідження, визначення поняття економічної безпеки має спиратися на такі положення:

економічна безпека є найважливішою складовою системи національної безпеки будь-якої країни та пов'язана з іншими елементами системи тісним взаємозв'язком;

об'єктом захисту виступають економічні інтереси, тобто життєво необхідні потреби людини, суспільства та держави в економічній сфері;

забезпечення економічної безпеки не-

можливе без визначення рівня її захищеності від негативного зовнішнього та внутрішнього впливу;

повноцінний захист національних інтересів можливий тільки при наявності чіткої системи виявлення реальних загроз, попередження потенційних загроз та знешкодження причин їх появи;

загрози економічній безпеці можуть мати як внутрішні, так і зовнішні джерела, які собою характеризують внутрішні та зовнішні фактори економічної системи країни.

На основі вищесказаного автором сформовано власне бачення економічної безпеки. На нашу думку, економічна безпека – це стан економіки, при якому забезпечується захищеність життєво необхідних потреб та інтересів людини, суспільства й держави від реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.

2. Гуревич А. Экономическая безопасность Украины: лишнее зачеркнуть / А. Гуревич // Зеркало недели. – 1997. – № 13 (30). – 29 марта-4 апреля.

3. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економічного прогнозування; кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.

4. Дарнопых Г. Классификация факторов экономической безопасности государства / Г. Дарнопых // Бизнес-Информ. – 1999. – № 9-10. – С. 55-57.

5. Шнипко О.С. Місце економічної безпеки у підприємницькій діяльності // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: матеріали Круглого столу (1 листопада 2000 р.) / відп. ред. С.І. Пирожков, Б.В. Губський, А.І. Сухоруків. – К.: Нац. ін-т українсько-російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України, 2001. – 121 с.

6. Шаваев А.Г. Система борьбы с экономической разведкой / А.Г. Шаваев. – М.: Правовое просвещение, 2000. – 240 с.

7. Медведев В. Проблемы экономичес-

кой безопасности России / В. Медведев // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 111-127.

8. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: моногр. / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.

9. Гордієнко С.Г. Забезпечення економічної безпеки України Службою безпеки / С.Г. Гордієнко // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. – К., 2001. – 121 с.

10. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: моногр. / В.Т. Білоус. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. – С. 51.

11. Савин В. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В. Савин // Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С. 14-16.

12. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.

13. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования / А. Татаркин, О. Романова, А. Куклин, В. Яковлев // Вопросы экономики. – 1996. – № 5. – С. 78-89.

14. Агапова Т.Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона / Т.Н. Агапова // Вопросы статистики. – 2001. – № 2. – С. 44-48.

15. Тамбовцев В. Объект экономической безопасности России / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45-53.

16. Илларионов А. Критерии экономической безопасности / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 2000. – № 10. – С. 34-58.

17. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К., 2001. – 309 с.

18. Лышкин С. Развитие экономики России и ее реструктуризация как гарантия экономической безопасности / С. Лышкин, А. Свиначенко // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45-53.

19. Timbergen Jan, Fischer Dietrich. Warfare and welfare. – Brighton, Sussex. – N.Y., 1987. – 189 p.

20. Сенчагов В. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России / В. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 97-106.

21. Грунин О.А. Экономическая безопасность организаций: учеб. пособие / О.А. Грунин, С.О. Грунин. – СПб., 2002. – 160 с.

22. Ипполитов К.Х. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России / К.Х. Ипполитов. – М.: РСРБ, 1996. – 263 с.

23. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: моногр. / Б.В. Губський. – К.: ДП «Укрархбудінфор», 2001. – 122 с.

24. Maull H. Raw materials, energy and Western security. – London, 1984. – 216 с.